

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE
CATEDRA DE ISTORIE MODERNĂ A ROMÂNIEI**

**BISERICA ȘI ȘCOALA ROMÂNEASCĂ
PE VALEA MUREȘULUI SUPERIOR (SECOLUL AL XIX-LEA)**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. NICOLAE BOCȘAN

Doctorand:

DOBOZI MILANDOLINA BEATRICE

STRUCTURA TEZEI DE DOCTORAT

I. BISERICA ȘI ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DE PE VALEA MUREȘULUI SUPERIOR ÎN DISCURSUL ISTORIOGRAFIC.....	p. 4-47
II. CONSIDERAȚII GENERALE	
II.1. Valea Mureșului Superior – repere geografico-administrative.....	p. 48-56
II.2. Orizonturi etnice și confesionale pe Valea Mureșului Superior în veacul al XIX-lea.....	p. 56-59
III. INSTITUȚIA PROTOPOPIATULUI ROMÂNESC PE VALEA MUREȘULUI SUPERIOR	
III.1. Frontiere jurisdicționale.....	p. 60-61
III.2. Evoluția teritorială a protopopiatelor românești reghinene până la sfârșitul secolului al XIX-lea.....	p. 61-62
III.2.1. Protopopiatul Greco-Catolic Reghin.....	p. 62-66
III.2.1.1. Arhitectura internă a protopopiatului greco-catolic Reghin.....	p. 66-77
III.2.2. Protopopiatul Ortodox Român Reghin.....	p. 77-88
III.2.2.1. Titulaturi și reședințe.....	p. 88-92
III.2.2.2. Structuri ecleziastice - parohii și filii.....	p. 92-100
III.3. Instituția protopopiatului românesc de pe Mureșul Superior între normative și realități	
III.3.1. Structuri de conducere.....	p. 100-101
III.3.1.1. Oficiul protopopesec.....	p. 101-105
III.3.1.2. Sinodul protopopesec.....	p. 105-113
III.3.1.3. Scaunul protopopesec.....	p. 113-126
III.3.1.4. Comitetul și Epitropia protopopească.....	p. 126-130
III.3.2. Dotarea materială a protopresbiteriatelor reghinene.....	p. 130-133
III.3.3. Inițiative și acțiuni pentru progresul economic al comunităților românești	p.128-131
IV. CLERUL	
IV.1. Protopopii.....	p. 136-161

IV.2. Preoțimea de mir.....	p. 161-225
IV.3. Clerul și comunitatea – aspecte comunicaționale și disciplinare.....	p. 225-237
V. LĂCAȘURI DE CULT ȘI AVERI BISERICEȘTI	
V.1. Mănăstirile.....	p. 238-252
V.2. Bisericile de mir.....	p. 252-268
V.3. Vechi tipărituri ortodoxe și unite pe Valea Mureșului Superior.....	p. 268-275
V.4. Inventarele parohiale – oglinda economică a comunităților parohiale	p. 275-285
VI. ȘCOALA PRIMARĂ ROMÂNEASCĂ DE PE MUREȘUL SUPERIOR	
VI.1. Corpul didactic.....	p. 286-315
VI.2. Populația școlară.....	p. 316-330
VI.3. Procesul instructiv-educativ – organizare, evaluare.....	p. 330-350
VI.4 Baza materială – edificii, susținere financiară.....	p. 350-360
VII. RELAȚII INTERETNICE ȘI INTERCONFESIONALE	
VII.1. Considerații generale.....	p. 361-362
VII.2. Terminologia etnică și confesională în documentele de arhivă – forme și semnificații.....	p. 362-369
VII.3. Paliere de comunicare interetnică sub auspiciile confesionalului.....	p. 359-360
VII.3.1. Administrarea sacramentelor – între dogmă și practica cotidiană.....	p. 369-370
A) Botezul.....	p. 370-378
B) Cununia.....	p. 378-387
C) Înfirmarea.....	p. 387-390
VII.3.2. Transferurile confesionale – motivații și semnificații.....	p. 390-401
VII.3.3. Socializarea interetnică și interconfesională prin școală.....	p. 401-410
VIII. CONCLUZII.....	p. 411-429
IX. ANEXELE I-XXIV.....	p. 430-454
X. BIBLIOGRAFIE.....	p. 455-477

Cuvinte cheie: Biserică, școală, Reghin, protopopiat ortodox, protopopiat greco-catolic, protopop, cler, oficiu protopopesc, comitet protopopesc, Scaun protopopesc, epitropie protopopească, alegere, mănăstire, învățător, elevi, relații interconfesionale și interetnice.

INTRODUCERE

Lucrarea propune o reconstituire a trecutului celor două instituții esențiale pentru istoria românilor ardeleni, Biserica și Școala, într-un areal geografic restrâns – Valea Mureșului Superior – și într-un orizont cronologic caracterizat prin multiple modificări politico-legislative cu puternic impact asupra vieții religioase și școlare instituționalizate – secolul al XIX-lea.

Cercetarea temei a fost focalizată asupra unui spațiu limitat al Transilvaniei – cercul superior al comitatului Turda (Mureș-Turda din 1876). Localitățile situate pe cursul superior al Mureșului, precum și al unora dintre afluenții săi (Gurghiu, Beica) ne-au fost „impuse” de materialul arhivistic de bază valorificat prin demersul nostru. În principal, este vorba de documentația ce transmite posterității activitatea desfășurată în plan ecleziastic și școlar în două protopopiate românești – greco-catolic și ortodox – organizate și funcționale în acest spațiu. La aceasta s-au adăugat arhivele parohiale, dar și alte arhive accesate pentru completarea informațiilor inițiale sau acoperirea lacunelor documentare constatate. Documentele inedite puse în valoare în paginile lucrării se păstrează în depozitele Arhivelor Naționale Mureș, Alba, Cluj, precum și la Mitropolia Ortodoxă și Biblioteca Mitropolitană din Sibiu.

Lucrarea este structurată pe opt capitole. Primele cinci sunt consacrate Bisericii, următorul are ca subiect Școala, iar capitolul al șaptelea reprezintă debutul cercetărilor privind formele de manifestare a relațiilor interumane sub auspiciile aceluiași două sisteme instituționale. Se adaugă partea dedicată concluziilor. În anexe sunt cuprinse reconstituiri ale modificărilor de ordin administrativ cunoscute de cele două jurisdicții protoprezbiteriale reghinene de-a lungul secolului al XIX-lea, o evidență a tuturor protoprezbiterilor români reghineni, precum și facsimile ale unor documente considerate a fi reprezentative pentru temele dezbătute la un moment dat. Lista bibliografică cuprinde titluri care au venit în sprijinul conturării temei de cercetare alese.

CAPITOLUL I

BISERICA ȘI ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DE PE VALEA MUREȘULUI SUPERIOR ÎN DISCURSUL ISTORIOGRAFIC

Necesitatea demersului nostru a fost determinat și de constatarea unei cvasi-absențe a referințelor bibliografice privind organizarea și funcționarea structurilor protopopești românești,

respectiv a unităților școlare greco-catolice și ortodoxe din această zonă. În lucrările istorice de largă respirație dedicate Bisericii și Școlii românești, de la Petru Maior și Nicolae Iorga, la Mircea Păcurariu și Simion Retegan, trimerile la instituțiile ecleziastice și educaționale de pe Mureșul Superior sunt reduse ca număr, datele publicate fiind cel mai adesea marginale sau contextuale. Și totuși... au fost și excepții ce trebuie menționate. Vasile Netea, vestit cărturar născut pe aceste meleaguri, a lăsat posterității un valoros manuscris, publicat post-mortem, un jurnal de „călătorie” pe cursul superior al Mureșului. Îmbinând descrierea geografică cu memento-uri istorice și etnografice, autorul acordă spațiu publicistic și interes și Bisericii și școlii românilor din satele „străbătute”. Trecutul unităților de învățământ patronate de cele două Biserici românești în același spațiu se regăsește în lucrările semnate de Lucia Protopopescu, Nicolae Albu și Pallós Albert. Deschiderea cunoscută de cercetarea istorică după anul 1989 a permis apariții editoriale de valoare ce includ trimeri la viața ecleziastică și școlară din aceeași regiune. Semnatarii fac parte, cu precădere, din noul val de istorici interesați de istoria Bisericii române unite: Cornel Sigmirean, Laura Stanciu, Greta Monica Miron, Daniel Dumitran, Ciprian Ghișa, Ioana Mihaela Bonda, s.a. În ampla monografie dedicată învățământului primar ortodox din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Paul Brusankowski include și referiri la școlarizarea tinerei generații asigurată în școlile confesionale satești din împrejurimile Reghinului. Despre Biserica ortodoxă din Reghin și împrejurimi și rolul ei în societate a scris Simion Bui. Renașterea interesului pentru istoria locală a avut drept rezultat publicarea de lucrări monografice ce reconstituie trecutul unor sate de pe Mureș și Gurghiu (Lueriu, Glăjărie), cu trimeri la Biserica românească și școala aflată în coordonarea ei. Poate este firesc ca oamenii locului, în speță istoricii mureșeni, să fie cei ce au scris cele mai multe pagini de istorie ecleziastică și educațională închinată Reghinului și așezărilor satelitare acestuia. Acestor studii și articole apărute în periodicele *Marisia*, *Reghinul cultural* și *Anuarul Arhivelor Mureșene* le-am acordat atenția cuvenită. Excursul nostru istoriografic a urmat coordonata cronologică, consemnând și corectând erorile de ordin toponimic și de localizare întâlnite în lecturile noastre. Acestea le-am considerat o mărturie suplimentară a cunoașterii limitate, geografice și istorice, a văii Mureșului Superior și, totodată un argument al necesității unei cercetări ale cărei rezultate alcătuiesc următoarele capitole.

CAPITOLUL II

CONSIDERAȚII GENERALE

Capitolul este unul introductiv, de prezentare a văii Mureșului Superior pe două coordonate principale: una vizând reperele geografice și administrative și o a doua care reunește specificul etnic și confesional al orizontului geografic în discuție. Subcapitolul „Valea Mureșului Superior – repere geografico-administrative” fixează spațiul de „mișcare” al cercetării, adăugând acestuia lista celor 71 de localități cu variantele toponimice întâlnite cel mai adesea în documente și prima atestare documentară a fiecărei așezări. Pentru a evita multiplicarea notelor de subsol, am preluat toponimele din textul original, însoțite, de fiecare dată, de cele actuale. În ordine cronologică sunt prezentate arondările politico-administrative și modificările organizatorico-teritoriale de esență în spațiul nostru în decursul secolului al XIX-lea. Finalul îl constituie o scurtă incursiune în traseul statutar al Reghinului, de la târg la oraș unic al zonei, rămas, decenii de-a rândul, reper politic, administrativ, economic și cultural pentru românii din această parte a Transilvaniei.

Al doilea subcapitol – „Orizonturi etnice și confesionale pe Valea Mureșului Superior în secolul al XIX-lea” – este un remember statistico-demografic ce se dorește un argument pentru definirea acestui teritoriu ca mozaic confesional și etnic. Sursele de informație au fost, în esență, șematismele publicate de Biserica reformată și Biserica romano-catolică, precum și recensământurile organizate de Stat. Alături de Bisericile românești, cea evanghelică de orientare calvină a fost cea care a dominat în zonă, având organizat aici un protopopiat. Specificul l-au constituit bi-etnicitatea și pluriconfesionalismul multor sate (ortodocși și reformați/greco-catolici, refomați și romano-catolici/ortodocși și greco-catolici etc.) S-au adăugat, în număr mic, unitarieni de naționalitate maghiară. Sașii luterani au întemeiat comunități puternice în Reghin și Petelea. Reprezentanții „poporului ales”, evreii, au fost recenzați de autoritățile Statului în aproape fiecare localitate. Drept urmare, pe cursul superior al Mureșului a existat o mică Transilvanie.

CAPITOLUL III

INSTITUȚIA PROTOPOPIATULUI ROMÂNESC PE VALEA MUREȘULUI SUPERIOR

Primul subcapitol are ca subiect diferența existentă între organizarea ecleziastică, în speță jurisdicția celor două protopopiate românești reghinene, și organizarea politico-administrativă prin care comunitățile de români de pe Mureșul Superior au fost arondate diferitelor elemente structurale (circumscripții, cercuri, plăși) înființate prin deciziile luate de autoritățile Statului la

un moment sau altul. Efectul acestor decizii s-a răsfrânt asupra oficiilor protopopești sub forma corespondenței/colaborării concomitente a acestora cu mai mulți reprezentanți ai puterii laice sub a căror autoritate se aflau comunele bisericesti ortodoxe sau greco-catolice.

Sintetizând informațiile publicate și completându-le printr-o serie de documente inedite, am reconstituit evoluția frontierelor jurisdicționale ale celor două protoprezbiteriate reghinene pe parcursul secolului al XIX-lea, precum și organizarea ecleziastică premergătoare constituirii lor. Am semnalat modificările intervenite în timp în privința numărului de parohii și filii din fiecare protopopiat, prin reorganizările inițiate de ierarhii greco-catolici și ortodocși. Modalitatea de creare a organelor de conducere parohiale conform cerințelor legislative curente, existența și activitatea acestora dovedită prin documente inedite completează tabloul structurii interne al fiecărui protoprezbiteriat. Adăugând referințe demografice, preluate din surse oficiale sau bisericesti, am evidențiat existența unor diferențe de ordin matematic constatate între recensările efectuate de Stat și cele bisericesti la nivelul unor comunități parohiale sau al protopopiatului. Protoprezbiteriatului ortodox de Reghin, titlaturilor și reședințelor sale atestate în consemnările documentare i-am rezervat un spațiu anume – „Titlaturi și reședințe” – în dorința de a clarifica și înlătura confuziile și erorile istoriografice de genul existenței mai multor protoprezbiteriate greco-răsăritene pe valea Mureșului Superior.

Întrucât instituția ecleziastică principală ce face obiectul interesului nostru este protopopiatul, am acordat o atenție maximă analizei de tip instituțional aplicată celor două jurisdicții protopopești ale Reghinului sub titlul „Structuri de conducere”. Ne-am propus să cercetăm în ce măsură arhitectura organizațională internă a acestora, în speță organele protopopești specifice celor două Biserici românești, s-a constituit și a funcționat potrivit normativelor ecleziastice existente. Bineînțeles că sursele probatorii pentru concluziile noastre au fost tot documentele și acestea au stat la temelia semnalării derapajelor canonice constatate. Dacă din punct de vedere organizatoric abaterile de la canoane sau regulamente s-au dovedit ne semnificative, elementele structurale de conducere specifice existând atât la ortodocși, cât și la greco-catolici, alta a fost situația din punct de vedere funcțional. Cea mai importantă abatere în acest sens am constatat-o la greco-catolici în cazul instanței protopopești care, delegată fiind într-adevăr de consistoriul de la Blaj, și-a conservat și exercitat aproape toate prerogativele susținute cu binecunoscută ardoare încă de marele protopop reghinean, Petru Maior, judecând chiar și cauze ce implicau fețe bisericesti. La ortodocși tot ierarhia centrală a jucat rolul principal în cea

mai importantă disfuncționalitate, respectiv recunoașterea rezultatelor unui sinod electoral de alegere a noului protopop după aproape un deceniu. Diferențele organizaționale statuate prin reglementările ecleziastice ale celor două Biserici sunt evidente și în cazul celor două jurisdicții protopopești, greco-răsăriteană, respectiv greco-catolică.

Ultimele două subcapitole se axează pe chestiuni de natură economică. Este vorba mai întâi de informațiile documentare ce fac trimitere la situația materială, în special cea financiară, existentă în fiecare dintre cele două protopopiate și măsurile luate de factorii decidenți locali pentru a asigura desfășurarea în parametrii optimi a activității instituției protopopești. A rezultat pregnant faptul că nu au lipsit inițiativele pentru conjugarea eforturilor tuturor, preoți și mireni, în atingerea acestui țel, atât la ortodocși, cât și la greco-catolici. Aceste demersuri de creștere a eficienței funcționale, prin asigurarea unui statut economic corespunzător, reflectate de documentele de arhivă, se regăsesc în aceeași parte a lucrării. Subcapitolul final prezintă un proiect de dezvoltarea economică a parohiilor arondate protopopiatului ortodox de Reghin, propus de unul dintre preoții locului în anii liberalismului constituțional. Metoda principală o reprezenta controlul modului de administrare a averilor parohiale, iar „arma” o constituia un comitet economic protopopesesc ale cărui prerogative încălcau autonomia parohială specifică Bisericii greco-orientale, între acestea numărându-se suspendarea din funcție a celor ce aveau în grijă bunurile comunității ecleziastice. Dovezile punerii în practică a acestei inițiative nu le-am depistat până la acest moment, deci nu avem certitudinea funcționării acestui organism.

CAPITOLUL IV

CLERUL

Este capitolul dedicat în întregime corpului sacerdotal ce a activat în perimetrul aceluiași protopopiate de Reghin. În subcapitole separate ne-am ocupat de cele două categorii de clerici: protopopii, respectiv preoții de mir.

În cazul protoprezbiterilor români am reconstituit lista integrală a celor care au condus jurisdicțiile reghinene până la 1900. Primul aspect de interes a fost descoperirea modului practic de ocupare a acestei funcții și eventualele diferențe între norma prescrisă și aplicarea ei practică. Spiritul democratic specific ortodoxiei, manifestat sub forma alegerii liderului ierarhic pe toate treptele organizatorice, este mărturisit de documente în cazul ultimului protopop reghinean al secolului al XIX-lea, Galaction Șagău. Nu avem date sigure, ci numai ipoteze sau deducții în legătură cu unii dintre predecesorii săi, cum ar fi Ștefan Branea. Acesta, inițial, a îndeplinit

funcția de ajutor de protopop, apoi a ajuns în funcția supremă, se pare prin numire, cu toate că protoprezbiterul precedent era încă în viață. În privința lui Galaction Șagău, s-au scurs cinci ani de la procesul electoral desfășurat în anul 1876, până la confirmarea sa de către conducerea arhidiecezei, deci o nouă diferență între teorie și practică. Cercetările întreprinse ne-au confirmat că toți protoprezbiterii greco-catolici de Reghin au fost numiți. O stranie coincidență a făcut ca Mihail Crișan, protopop român unit, respectiv Iosif Brancovan, protoprezbiter greco-răsăritean, să își desfășoare activitatea în aceeași perioadă și ambii să-și piardă funcțiile prin suspendare. Deosebirea a fost legată de faptul că Brancovan nu a mai revenit la cârma tractului, în timp ce Crișan și-a recâștigat poziția de lider, păstrând-o pentru aproape patru decenii. Întrucât chestiunea stării civile a preoțimii greco-catolice a provocat luări de poziții contradictorii în epocă și a fost mult dezbătută în istoriografia de specialitate, am abordat problema din perspectiva protoprezbiterilor de Reghin. Cercetările efectuate au dus la concluzia clară a celibatului tuturor conducătorilor tractuali, cu o excepție notabilă – Mihail Crișan – și, se pare, o interesantă încălcare a votului de castitate depus de către administratorul protopopesesc Gabriel Matei, în prima jumătate a veacului.

Arhiva documentară cercetată ne-a permis acumularea unor date suficiente privind înzestrarea materială a protoprezbiterilor reghineni. Sursele lor de venit au fost aproximativ aceleași (veniturile în bani și în natură ca paroh, contribuția preoțimii și a parohiilor din tract etc.), deosebirea principală între ortodocși și greco-catolici înregistrându-se în cazul ajutoarelor financiare de la centru. Acestea au fost primite numai de protoprezbiterii ortodocși, inclusiv de cei cu o stare materială bună. Instrumentalizarea acestui tip de sprijin în vederea fidelizării liderilor tractuali s-a aplicat și în protopopiatul ortodox Reghin, până la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Dintre multiplele atribuții protopopești am ales inspecțiile canonice, întrucât le-am considerat de importanță maximă, acestea permițând înregistrarea situației reale existente în parohii la un moment dat. S-au păstrat protocoalele unor astfel de vizite efectuate de protopopii ortodocși ai Reghinului în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, acest gen de documente concentrând o cantitate importantă de informații pentru cercetarea noastră. Obiectivele acestor inspecții erau precise: edificiul bisericesc, cel școlar, situația averii parohiale și a învățătorului. Însă semnăturile olografe descoperite pe paginile protocoalelor parohiale demonstrează prezența anuală a acestor lideri și în deceniile începutului de secol. Omologii români uniți au atestată

prezența în parohii la verificarea bilanțurilor parohiale, la examenele școlare etc., prilejuri folosite, bănuim noi, pentru a inspecta și Biserica din sat și școala confesională. Pentru protopopiatul greco-catolic de Reghin nu s-au păstrat documente similare celor amintite la ortodocși.

Subcapitolul consacrat preoțimii parohiale din același teritoriu este construit pe mai multe coordonate. Mai întâi am sintetizat datele privind nivelul de pregătire al celor ce au slujit la altarele românești de pe Mureșul Superior. Studiile secundare s-au dovedit piatra de încercare a viitorului preot ortodox sau greco-catolic. Procentul parohilor greco-orientali absolvenți de gimnaziu superior nu a depășit procentul de 33% la sfârșitul veacului. În schimb a crescut numărul celor care au urmat teologia la zi, în 1898 rămânând un singur paroh slujitor din totalul de 21 care se pregătise pe calea extraordinară, respectiv prin cursurile de scurtă durată de la Sibiu. Patronimele identificate în matricolele parohiale au demonstrat o realitate cunoscută și recunoscută în întreaga arhidieceză: existența unor dinastii preoțești într-o mulțime de parohii ortodoxe. Despre studiile pre-seminariale ale clerului greco-catolic reghinean datele s-au dovedit atât de lacunare, încât nu ne-au permis formularea unei concluzii de ordin statistic. Dar procentul ridicat al preoților „moralști” chiar și în a doua jumătate a veacului (60%, respectiv 9 din 15 în intervalul anilor 1850-1869) nu este un indicator favorabil existenței unei instrucții gimnaziale de calitate. Cutuma „moștenirii” stațiunii preoțești s-a aplicat și în protopopiatul român unit al Reghinului în suficient de multe locuri. Un caz special a fost familia preoțească Truța din Beica de Sus, deținătoare a unui rang nobiliar obținut de unul dintre antecesori care nu a aparținut cinului clerical. La fel ca și în cazul protopopilor, subiectul statutului civil al clerului catolic de rit răsăritean ne-a stârnit interesul. Am reușit identificarea a 60 de preoți care și-au întemeiat familii și care au slujit până la 1900 în Bisericile din tractul reghinean. Nu este o cifră definitivă, sursele de arhivă înregistrând lipsuri destul de ample.

Cercetarea modului în care se ocupau stațiunile preoțești a pornit tot de la reglementările specifice fiecărei Biserici și s-a încheiat prin concluzii întemeiate pe textele documentare. Preoții ortodocși erau aleși de comunitățile parohiale, însă intervențiile ierarhilor de la Sibiu nu au lipsit, manifestându-se uneori chiar încălcări ale autonomiei bisericesti. Deși canoanele greco-catolice au prevăzut „alegerea” preotului prin decizie (arhi-)episcopală, unele parohii din protopopiatul reghinean au reușit să-și impună voința și Blajul a cedat, numind persoana desemnată de popor.

Situația economică a preoțimii românești de pe Mureșul Superior am prezentat-o din perspectiva surselor de venit, în general comune celor două confesiuni: porția canonică, produsele naturale și zilele de lucru asigurate de poporul credincios, respectiv taxele stolare. Preoții ortodocși se plâneau mereu de nivelul de trai scăzut și pe bună dreptate, în 1867 toți câștigând anual sub 100 fl. Nici în deceniile următoare situația nu s-a îmbunătățit semnificativ, în 1898, la intrarea în vigoare a Articolului de lege XIV, neexistând nici un preot ortodox din tractul Reghinului care să câștige maximul prevăzut de 800 fl. Similitudini existau și la greco-catolici, solicitările de ajutor de la Stat, cunoscuta „congruă”, variind pentru sume de la 60 cor. la 480 cor. chiar și la început de secol XX.

Ultima parte a subcapitolului dedicat preoțimii parohiale abordează raporturile existente între comunitățile bisericești din cele două protopopiate ale Reghinului și clerul slujitor din perspectiva legăturii de tip emițător-receptor și feed-back-ul acestei legături. În cele două jurisdicții tractuale relația preot-popor s-a încadrat în normalitatea relațiilor interumane caracterizate prin colaborare, prietenie, chiar afecțiune reciprocă, dar și tensiuni, stări conflictuale, lipsa oricărei înțelegeri între părți. Și pentru că natura umană nu este perfectă, preoțimea reghineană nu a fost în totalitate un exemplu pentru turma păstorită. Cele mai semnificative derapaje comportamentale înregistrate în rândul sacerdoților români din această regiune și „răsplata” primită de cei implicați încheie capitolul.

CAPITOLUL V

LĂCAȘURI DE CULT ȘI AVERI BISERICEȘTI

Acest capitol a fost gândit ca un corolar al celor anterioare referitoare la viața ecleziastică românească desfășurată în granițele protopopiatelor de Reghin.

Primul subcapitol concentrează informațiile publicate în lucrări mai vechi și mai noi referitoare la așezămintele monahale care ar fi existat pe valea Mureșului Superior, marea lor majoritate dispărând în cursul secolului al XVIII. Funcționarea unora dintre ele fiind susținută numai de memoria tradiției, am încercat găsirea unor mărturii scrise care să le ateste, în speță toponimia locală înregistrată în evidențele cadastrale. Am avansat anumite ipoteze legate de caracterul viețuitorilor (călugări/călugărițe) unora dintre aceste colectivități monastice și de perioada probabilă a încetării existenței lor.

În al doilea subcapitol am abordat chestiunea Bisericilor de mir, întrucât ele au reprezentat întotdeauna centrul spiritual de primă importanță al oricărei comunități bisericești.

Discuția este purtată din perspectiva etapelor, demersurilor și eforturilor depuse de românii greco-catolici și ortodocși pentru a-și ridica un nou locaș de rugăciune sau pentru a-l restaura pe cel ajuns într-o stare fizică precară. Documentele mărturisesc despre sacrificii materiale deosebite și implicarea tuturor membrilor respectivei colectivități confesionale în atingerea acestui scop, situația economică precară și atitudinile contrare determinând adeseori prelungirea duratei de construire a unor noi spații sacre. Uneori, între factorii perturbatori s-au numărat lipsa de celeritate a autorităților ecleziastice centrale atunci când li s-a solicitat sprijinul și, nu în ultimul rând, lipsa de bunăvoință a puterii politice manifestată sub forma diferitelor piedici de natură administrativă. Totuși, până la 1900 au fost inaugurate suficiente Biserici românești noi, unele chiar monumentale pentru acele timpuri, sumele alocate depășind mii de florini. De remarcat este faptul că materialul de construcție preferat a rămas lemnul, mult mai accesibil și mai ieftin, dar și piatra a început să câștige teren, parohiile mai înstărite dorindu-și o Casă a Domnului durabilă.

Un al treilea subcapitol special strânge în rândurile sale datele de natură bibliofilă, în speță titlurile produselor tipografice și manuscrise destinate cultului religios, inventariate ca aparținând Bisericilor din diferitele sate arondate protoprezbiteriatelor românești reghinene. Evidențele cărților de cult elaborate de-a lungul secolului al XIX-lea conduce la concluzia unei circulații a acestora dincolo de granița confesională, ediții de Blaj și de Sibiu regăsindu-se împreună în altarele românești. Măsura în care scrierile lui Petru Maior s-au regăsit în parohiile ortodoxe finalizează subiectul.

Un gen de documente deosebit, inventarele parohiale, reprezintă o oglindă a bogăției materiale. Cele care s-au păstrat în arhivele protopopești cercetate sunt introduse în circuitul științific sub titlul „Inventarele parohiale – oglinda economică a comunităților parohiale”.

CAPITOLUL VI

ȘCOALA PRIMARĂ ROMÂNEASCĂ DE PE MUREȘUL SUPERIOR

Al doilea „personaj” principal al temei noastre este școala confesională organizată și coordonată de Biserică în așezările locuite de români pe văile Mureșului și Gurghiului. Complexitatea unui asemenea subiect a determinat concentrarea asupra a patru elemente esențiale: învățătorii, elevii, organizarea procesului educațional și edificiile școlare.

Legat de corpul didactic am analizat aspectul pregătirii și inserției profesionale, cu accent deosebit pe efectul aplicării legii „Trefort.” Pentru populația școlară chestiunea frecvenței am

considerat-o de primă importanță, documentele permițându-ne să calculăm procentul prezenței la cursuri pentru anumite perioade, acesta ridicându-se în unele locuri la 100%. Procesul instructiv-educativ comportă multiple ipostaze. Dintre acestea, organizarea elevilor pe clase și consecințele introducerii limbii maghiare ca obiect de studiu obligatoriu în școlile primare confesionale din împrejurimile Reghinului s-au constituit în principalele teme de discuție. În privința ultimului aspect, constatarea noastră a fost aceea a unui nivel de toleranță destul de ridicat al autorităților politice, numărul învățătorilor destituiți sau al școlilor închise din cauza amintitei materii fiind redus. Chestiunea bazei materiale, în speță clădirile destinate desfășurării procesului educațional încheie capitolul. Este vorba despre avatarurile ridicării unui edificiu școlar, despre condițiile destul de precare asigurate învățământului în unele parohii, fie ele greco-catolice sau greco-răsăritene, despre inițiative de succes și demersuri eșuate în a convinge comunitățile de importanța educării tinerei generații într-un cadru organizat.

CAPITOLUL VII

RELAȚII INTERETNICЕ ȘI INTERCONFESIONALE

Acest capitol final se dorește numai un început al cercetărilor consacrate raporturilor interumane construite în comunitățile mixte din punct de vedere etnic și/sau confesional specifice văii superioare a Mureșului. Localitățile cu populație mono-etnică și mono-confesională au fost extrem de reduse ca număr în acest teritoriu. De unde și ideea abordării unei asemenea chestiuni.

Opinii și interpretări ale terminologiei, cu trimiteri la naționalitate și religie, întâlnită în documentele de arhivă alcătuiesc primul subcapitol. Un alt subcapitol se referă la forme de manifestare ale relațiilor intercomunitare născute sub auspiciile Bisericii. Perspectiva aleasă a fost cea a legăturilor interumane ce s-au creat cu eludarea principiilor confesionale în momentele de răscruce ale vieții (naștere, căsătorie, moarte) care implicau preoții îndatorați a boteza, cununa și înmormânta. În general, clerul românesc s-a dovedit deschis în împlinirea acestor funcțiuni fără să țină cont de proveniența etnică sau confesională a celor ce i-au cerut sprijinul. Cazurile de refuz depistate până în acest moment au fost puține.

Un alt aspect asupra căruia ne-am oprit a fost transferul confesional caracteristic zonei geografice în discuție. Utilizând baza documentară am încercat să descoperim motivațiile și semnificațiile acestora treceri de la o credință la alta.

Capitolul se încheie cu o viziune asupra temei enunțate în titlu dinspre mărturiile documentare legate de școala confesională, de frecventarea ei de către copiii de altă naționalitate sau apartenență religioasă.

CAPITOLUL VIII

CONCLUZII

În încheierea lucrării sunt înmănușate constatările generale rezultate în urma cercetărilor întreprinse pe coordonatele fiecărui capitol și subcapitol enunțate în cuprins, realizând o retrospectivă a celor mai importante idei desprinse din arhiva cercetată în legătură cu organizarea vieții ecleziastice românești și a școlii patronate de Bisericile ortodoxă și greco-catolică pe valea Mureșului Superior pe parcursul veacului al XIX-lea.

Anexele sunt în număr de 25, majoritatea (14) sunt reproduceri ale unor documente originale alese ca semnificative pentru capitolele lucrării. Celelalte sunt reconstituiri ale structurii administrative interne a celor două protopopiate românești de Reghin, precum și lista nominală a tuturor liderilor tractuali de-a lungul secolului al XIX-lea.

Lista bibliografică cuprinde patru secțiuni: izvoare arhivistice, surse edite, lucrări generale și speciale, studii și articole. Au fost utilizate documente inedite din 56 de fonduri și colecții de la Arhivele Naționale din Tg-Mureș, Alba-Iulia, Cluj-Napoca, de la Mitropolia Ortodoxă și Biblioteca Mitropolitană din Sibiu, de la Protopopiatul Reformat Gurghiu și o colecție particulară. Sursele edite folosite sunt în număr de 59. Secțiunea de lucrări generale și speciale este alcătuită din 180 titluri, la care se adaugă 156 de studii și articole.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

IZVOARE ARHIVISTICE

I. ARHIVELE NAȚIONALE MUREȘ

1. fond **Protopopiatul Greco-Catolic Reghin (1844-1948)**
2. fond **Protopopiatul Greco-Catolic Rîciu (1850-1950)**
3. fond **Protopopiatul Greco-Catolic Tg-Mureș (1775-1969)**
4. fond **Protopopiatul Ortodox Român Reghin (1833-1950)**
5. fond **Protopopiatul Ortodox Român Tîrnăveni (1820-1959)**
6. fond **Ordinul Franciscanilor din Călugăreni**
7. fondul **ASTRA Reghin (1874-1947)**
8. fond **Școala confesională romano-catolică Reghin**
9. colecția **Registre de stare civilă (1700-1951)**
10. colecția **Manuscrisele filialei**
11. colecția **Documente ale recensământului populației (1857-1870)**
12. colecția **Evidența cadastrală – județul Mureș (1851-1949)**
13. **35 fonduri parohiale (1812-1971)**

II ARHIVELE NAȚIONALE ALBA:

1. fond **Mitropolia Română Unită Blaj** – seriile:
  - a) **Arhiva Generală - Acte înregistrate**
  - b) **Arhiva Generală - Acte neînregistrate**
  - c) **Cabinet Mitropolit**
  - d) **Consistoriu**
  - e) **Consistoriu – Acte inventariate**
  - f) **Consistoriu – Procese verbale de ședință**
  - g) **Directoratul școlar**
2. fond **Gimnaziul greco-catolic Blaj**

III. ARHIVELE NAȚIONALE CLUJ:

1. fond **Capitulul Mitropolitan Blaj**
2. fond **Comitatul Turda – Organe administrative**
3. fond familial **Bornemissza de Kászón**

IV. BIBLIOTECA MITROPOLIEI ORTODOXE SIBIU:

1. fond **Vasile Moga**
2. fond **Andrei Șaguna**

V. ARHIVA MITROPOLIEI ORTODOXE SIBIU:

1. fond **Protopopiatul Ortodox Reghin**

VI PROTOPOPIATUL REFORMAT GURGHIU:

1. fond **Protopopiatul Reformat Gurghiu**

VII COLECȚIA PERSONALĂ IERONIM PUIA

SURSE EDITE

1. **Actele Sinodului Archiepiscopiei greco-resaritene din Ardealu ținut la anul 1872, Sabiiu, 1872**
2. **Acte sinodali ale basericii romane de Alba Julia și Fagarasiu date la lumina de Joane M. Moldovanu tom I-II, Blasiu (1869,1872)**
3. **Actele și decretale Conciliului basericii greco-catolice de Alba-Iulia și Fagarasiu ținutu in anulu domnului 1872, II/1, Blasiu , 1882**
4. **A Magyar Korona Országainak helységnévtára (Dicționar al localităților Țării de Coroană Maghiară), Budapest, 1873**
5. **A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, Budapest, 1882**
6. **A Magyar Korona Országainak helységnévtára, Budapest, 1888**
7. **Calendarium Transylvanicum titulare pro anno MDCCCLXVIII, Cibinii**
8. **Calendarium maius titulare pro anno Domini MDCCCLXXXVII in usum Magni Principatus Transylvaniae eidemque Annexarum Partium in quo...ordine omnium Honorum adque Characterum Tituli comprehenduntur, Cibinii**
9. **Catalogus Venerabilis Cleri almae diocesis M. Principatus Transylvaniae pro anno Christi MDCCCXLIII, MDCCCLVII, MDCCCLVIII, MDCCCXIX**
10. **Conciliu Provinciale Primu alu Provinciae Basericesci Greco-Catolice Alba Julia și Fagarasiu ținutu la anulu 1872 – Concilium Provinciale Primum Provinciae Ecclesiasticae Graeco-Catholicae Alba-Iuliensis et Fogarasiensis celebratum anno 1872, Blasiu 1882**
11. **Conciliu Provinciale alu Doilé alu Provinciae Basericesci Greco-Catolice Alba Julia și Fagarasiu ținutu la anulu 1882 – Concilium Provinciale Secundum Provinciae Ecclesiasticae Graeco-Catholicae Alba-Iuliensis et Fogarasiensis celebratum anno 1882, Blasiu, 1886 (edițiunea a II-a)**
12. **Névkönyv az Erdélyi E. Ref. Egyházkerület számára 1891 (1891)**
13. **Névkönyv az Erdélyi E. Ref. Egyházkerület számára 1900 (Șematismul Episcopiei Evanghelice Reformate din Ardeal pe 1900)**
14. **Protocolul Sinodului Archiepiscopescu greco-orientalu din Transilvania ținutu la anulu 1874, Tipografia Archiepiscopescu, Sabiiu, 1874**
15. **Protocolul sinodului archiepiscopiei greco-orientale române din Transilvania ținut la anul 1897, Tipariul tipografiei archiepiscopescane, Sibiiu, 1897**
16. **Protocolul sinodului archiepiscopiei greco-orientale române din Transilvania ținut la anul 1898, Tipariul tipografiei archiepiscopescane, Sibiiu, 1898**
17. **Protocolul sinodului archiepiscopiei greco-orientale române din Transilvania ținut la anul 1900, Tipariul tipografiei archiepiscopescane, Sibiiu, 1900**
18. **Statutul organic al Bisericii Greco-Orientale Române din Ungaria și Transilvania cu un Suplement, Tipariul tipografiei archiepiscopescane, Sibiiu, 1900**
19. **Schematismus dicasteriorum et officialum Magni Principatus Transylvaniae pro anno MDCCCVII, MDCCCIX, MCCCXI, MDCCCXII, MDCCCXIII, MDCCCXVII, MDCCCXVIII, MDCCCLXV, MDCCCXLVII, Cibinii et Claudiopoli**
20. **Schematismus venerabilis cleri diocesis Transsilvaniensis ad annum...a Christo Nato MDCCCLVIII, Claudiopoli**
21. **Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Transsilvaniensis editus pro Anno a Christo Nato 1903, Budapest 1903**

22. **Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis in Transylvania, pro anno a Christo Nato MDCCCXXXV. Ab Unione cum ecclesia romana CXXXVIII, Blasiu**
23. **Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis in Transylvania, pro anno a Christo Nato MDCCCXLII. Ab Unione cum ecclesia romana CXLV, Blasiu**
24. **Siematismulu veneratului cleru catholicu de ritulu orientale alu Archi-diecesei Metropolitane a Albei-Julie pre anulu dela nascerea lui Christosu 1865. Éra dela S. Uniune cu Baserica Romei vechi alu 163-le, Blasiu**
25. **Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba Juliei si Fagarasiului pre anulu 1871, Blasiu**
26. **Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba Juliei si Fagarasiului pre anulu 1876, Blasiu**
27. **Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba Juliei si Fagarasiului pre anulu 1880, Blasiu**
28. **Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba Juliei si Fagarasiului pre anulu 1896, Blasiu**
29. **Şematismul veneratului cler al Archidiecesei Metropolitane Române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200, Blaș**
30. **Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1850 - Transilvania, Editura Staff, 1996**
31. **Idem, Recensământul din 1857 – Transilvania, Editura Staff, 1997**
32. **Idem, Recensământul din 1880 – Transilvania, Editura Staff, 1997**
33. **Idem, Recensământul din 1900 – Transilvania, Editura Staff, 1999**
34. **Szabó M. Atilla, Erdély, Bánság és Partium Történeti és közigazgatási helységnévtára, (Dicționarul istoric și administrativ al Ardealului, Banatului și Partium-ului), vol I-II, Editura Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda (Miercurea Ciuc), 2003**
35. **Şaguna, Andreiu, Proiectu de unu Regulamentu pentru organizarea trebilor bisericesci, scolare și fundaționale romane de Relegea greco-orientale în Statele austriace, Sibiu, 1864**
36. **Titulare quo omnes omnium M. Principatus Transylvaniae dicasteriorum et officiorum...pro anno MDCCCX, Cibinii**
37. **Varga E. Árpád, Erdély etnikai és felekezeti statisztikája– Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között (Statistica etnică și confesională a Ardealului – județele Covasna, Harghita și Mureș. Datele recensămintelor dintre 1850-1992), vol I, (Editura) Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998**
38. **Matei Voileanu, Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal, Sibiu 1928**

LUCRĂRI GENERALE ȘI SPECIALE

1. **Albu, Nicolae, Românii din Valea Mureșului de Sus – Oameni, locuri, cântece și obiceiuri, Editura Asociațiunii „Astra”, Sibiu, 1943, 100 p.**
2. **Albu, Nicolae, Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800, Tipografia „Lumina”, Miron Roșu, Blaj, 1944, 364 p.**
3. **Albu Nicolae, Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, 366 p.**

4. pr. Beldean, Teodor, **Protopopiatul Ortodox Român Reghin – Monografie-Album**, Editura Gloria, Reghin, 2006, 229 p.
5. Benkő, Aurora, **Monografia Glăjăriei**, Casa de editură „Mureș”, Tg-Mureș, 2010, 136 p. + Ilustrații
6. Donát, Biró, **Adalékok Régen monográfjához (Contribuții la monografia Reghinului)**, (Editura) Impress Kiadó, Marosvásárhely (Tg- Mureș), 1993, 87 p.
7. Bocșan, Nicolae, Lumperdean Ioan, Pop Ioan Aurel, **Etnie și confesiune în Transilvania. Secolele XIII-XIX**, Fundația „Cele trei Crișuri” Oradea, 1994, 188 p.
8. Bonda, Ioana Mihaela, **Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Sterca Șuluțiu (1853-1867)**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 427 p.
9. Borșianu, Viorel I., **DEDA – consemnări cultural-istorice despre obârșiile mele**, Tipografia MEDIAPRINT, Tg-Mureș, 2005, 76 p.
10. Brusanowski, Paul, **Învățământul confesional ortodox din Transilvania 1848-1918**, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2005, 614 p.
11. Chindea, Teodor, Lateș Nicolae, **Contribuții la monografia județului Mureș. Gurghiul**, Tg-Mureș, 1971, 180 p.
12. Costea, Ioan I., **Școlile Reghinului**, Tipografia Micador, Reghin, 1999, 210 p.
13. Costea, Ioan I., **Reghin Destin și Istorie**, Editura Petru Maior, Reghin, 2007, 489 p.
14. Costea, Ioan I. **Reghinul un oraș ardelean în vâltoarea istoriei – Revoluția de la 1848**, Editura Veritas, Tg-Mureș, 132 p.
15. Costea, Ioan I., **Străzile Reghinului**, Editura Tipomur, Tg-Mureș, 1997, 170 p.
16. Dușa, Traian **Toplița Română, Vatră de istorie, Vatră de ortodoxie**, Editura Ansid, Tg-Mureș, 2006, 292 p.+Anexe
17. Fazakas István, **Tanügyi rendszerek Erdélyben a XIX-XX században (Sisteme de învățământ în Ardeal în secolele XIX-XX)**, (Editura) Pallas Kiadó Csikszereda, 2009, 314 p.
18. Frandăș, Ilie, **Valea Gurghiului – istorie și spiritualitate**, Casa de editură Mureș, Tg-Mureș, 2006, 430 p.
19. Maior, Petru, **Protopopadichia**, Editura Clusium, Cluj Napoca, 1997, 132 p. (ediție îngrijită și studiu introductiv Ioan Chindriș)
20. Maior, Petru, **Istoria Bisericii românilor**, vol. I, editura Viitorul Românesc, București, 1995, 191 p. (ediție îngrijită și studiu introductiv Ioan Chindriș)
21. Man, Ioan Eugen, **Biserici de lemn din județul Mureș – monumente de artă populară românească**, Editura Reîntregirea, 2004, p. 522 + Anexe
22. Meteș, Ștefan, **Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria**; Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1936, 363 p.
23. Moldovan, Mihail, Stavilă Mihai s.a., **Monografia localității Lueriu, județul Mureș**, Editura Nico,Tg-Mureș, 2009, 211 p.
24. Moldovan, Silvestru, **Ardealul – II – Ținuturile de pe Murăș**, Editura Librăriei Ioan I. Ciurcu, Brassó-Brașov, 1913, 117 p.
25. Netea, Vasile, **Mureșul Superior vatră de cultură românească**, Editura Cuvântul, 2006, 219 p.
26. Pallós, Albert, **Marostordavármegye népoktatási intézeteinek története (Istoria instituțiilor de învățământ popular din comitatul Mureș-Turda)**, (editura) Nyomtatta Adi Árpád, Marosvásárhelyt, 1896, 401 p.

27. pr. prof. dr. Păcurariu, Mircea., **Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918**, Cluj-Napoca, f. ed., 1992, 394 p.
28. Poptâmaș, Dimitrie, **Prezența și circulația vechilor tipărituri românești în zona superioară a Văii Mureșului**, Editura Nico, Tg-Mureș, 2008, 220 p
29. Retegan, Simion, **Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului XIX (1867-1875)**, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 253 p.
30. Sigmirean, Cornel, **Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, 800 p.
31. dr. Stanca, Sebastian, **Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)**, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, Cluj, 1939, 125 p.
32. Stanciu, Laura, **Biografia unei atitudini – Petru Maior (1760-1821)**, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2003, 419 p.
33. Todea, Romulus Sever, **Săcalu de Pădure – Monografie**, mss. 136 p.
34. Vesa, Pavel, **Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, 520 p. + Anexe

STUDII ȘI ARTICOLE

1. Bauer, Alexandru, **Monumente românești de arhitectură populară din zona centrală a Transilvaniei. Biserica de lemn**, în „Marisia – Studii și materiale”, X/1980, pp. 197-214
2. Bocșan, Nicolae, **Imaginea bisericii romano-catolice la românii greco-catolici (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria)**, în Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia, nr. 1-2, pp. 49-68
3. Bocșan, Nicolae, Gârdan, Gabriel-Viorel, Leb, Ioan-Vasile, **Între centru și periferie. Viața religioasă în Protopopiatul Turda de Sus (Reghin) în epoca lui Șaguna**, în vol. „Instituțiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (1850-1918) – Studii”, p. 351-414
4. Bogdan, Florin, **Catalogul cărții românești vechi din comuna Vătava (jud. Mureș)**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, VII/2004, pp. 85-113
5. Budea, Beatrice, **Biserici din lemn „Sfinții Arhangheli” din Reghin**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, VII/2004, p. 36-64
6. Bui, Simion Virgil, **Biserica ortodoxă din Reghin și împrejurimi 1890-1918**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, VI/2002, pp. 152-164
7. dr. Chiorean, Ioan, **Învățământul românesc din districtul Reghinului între 1848-1867**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, VI/2002, pp. 105-112
8. Covaci, Diana Maria, **Averile bisericești din protopopiatul greco-catolic al Reghinului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea**, în „Arhiva Someșană”, III/2004, pp. 185-202
9. Covaci, Diana Maria, **Biserică și societate în protopopiatele ortodox și greco-catolic ale Reghinului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea**, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, III/2004, pp. 165-177
10. Dénes, Ilona, **Contribuții la istoricul bisericii evanghelice din Reghin**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, VI/2002, pp. 40-48
11. dr. Dobrescu, Vasile, **Petru Maior – luptător pentru afirmarea conștiinței naționale.**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, II/1990, pp. 33-37
12. Doka, Klára, **A Görgényi Réformátus Egyházmegye levéltára (Arhiva Protopopiatului Reformat Gurghiu)**, în „Levélári Szemle” nr. 1/1992, (Extras)

13. Mihaela, Elena, **Carte veche românească pe Valea Beicii (județul Mureș)**, în „Marisia – Studii și materiale”, XXIII - XXIV/1994, pp. 365-407
14. Păclișanu, Zenovie, **Vechile mănăstiri românești din Ardeal** în „Cultura Creștină” nr. 7-8/1919
15. Ploșteanu, Grigore, **Galaction Șagău**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, III/1990, p. 219-220
16. Porumb, Marius, Sabău, Nicolae, **Vechi inscripții românești din județul Mureș (sec. XV-XVIII)**, în „Marisia – Studii și materiale”, VIII/1978, pp. 107-117
17. Retegan, Simion, **Aspecte ale biconfesionalității românilor din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1867)**, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, XXXV/1996, pp. 177-183
18. dr. Sigmirean, Cornel, **Studenți români din Reghin și localitățile apropiate la universități din Europa Centrală și de Vest (1867-1919)**, în „Reghinul cultural – Studii și articole”, V/2001, pp. 203-212